

JOANNA MADALIŃSKA-MICHALAK

Uniwersytet Warszawski

NAUCZYCIELE ETYKI O SWOICH KWALIFIKACJACH, KSZTAŁCENIU I DOSKONALENIU ZAWODOWYM

ABSTRACT. Madalińska-Michalak Joanna, *Nauczyciele etyki o swoich kwalifikacjach, kształceniu i doskonaleniu zawodowym* [Teachers of 'Ethics' About their Qualifications, Pre-Service and In-Service Teacher Education]. *Studia Edukacyjne* nr 50, 2018, Poznań 2018, pp. 73-94. Adam Mickiewicz University Press. ISSN 1233-6688. DOI: 10.14746/se.2018.50.5

This paper considers teachers of 'ethics', which is a relatively new curriculum subject in school education in Poland. The paper focuses on the assessment of formal requirements for ethics teachers and on the evaluation of teacher education for teachers of ethics in Polish schools. The paper includes analysis of the perspectives of teachers of ethics concerning the future development of teacher education programs. The paper reports on a study of the place of ethics as a curriculum subject and on the practice of teaching ethics in schools in Poland.

The study derives from a larger project completed between 2014-2016 and entitled 'Ethics in the Systems of Education in Poland and Selected Western Countries (Germany, United Kingdom, Spain, Portugal, France, USA, Norway, Finland)'. The project was implemented under the National Program for the Development of Humanities of the Polish Ministry of Science and Higher Education. The project was conceived as a contribution to educational research and knowledge on the teaching of ethics in the school system and to the building of ethics as a school subject in the Polish school system.

Key words: ethics as a curriculum subject in school education in Poland, teacher Education, teachers of 'ethics'

Wprowadzenie

Problematyka kształcenia nauczycieli wzniewa nieustanne dyskusje¹. Określa ją specyfika przedmiotu, którego mają nauczać oraz oczekiwania kierowane do nich jako przedstawicieli profesji zaufania publicznego. W ni-

¹ Zob. *O nową jakość edukacji nauczycieli*, red. J. Madalińska-Michalak, Warszawa 2017; *Edukacja i praca nauczyciela: ciągłość - zmiana - konteksty*, red. J. Madalińska-Michalak, N.G. Pikuła, K. Białożyty, Kraków 2017.

niejszym artykule szczególną uwagę poświęcono nauczycielom realizującym relatywnie nowy przedmiot nauczania, jakim jest etyka². W artykule uwaga została skierowana na dokonaną przez nauczycieli etyki ocenę ich przygotowania do realizacji lekcji etyki oraz ocenę istniejącego systemu edukacji nauczycieli etyki w Polsce. W końcowej części artykułu zaprezentowano propozycje w zakresie zmian, jakie są konieczne w przygotowaniu nauczycieli do realizacji lekcji etyki w polskich szkołach.

Podstawę zaprezentowanych w tym artykule rozważań stanowiły ogólnopolskie badania wśród nauczycieli etyki szkół różnego typu i stopnia edukacji (nauczyciele szkół podstawowych, gimnazjów, liceów ogólnokształcących, techników i zasadniczych szkół zawodowych). Badania zostały zrealizowane przez zespół w składzie: Joanna Madalińska-Michalak, Antoni J. Jeżowski i Szymon Więśław w latach 2015 – 2016, w ramach projektu naukowego „Etyka w systemie edukacji w Polsce i w wybranych krajach świata zachodniego (Niemcy, Wielka Brytania, Hiszpania, Portugalia, Francja, USA, Norwegia, Finlandia)”. Projekt sfinansowano ze środków Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Na prowadzone badania składały się dwa zasadnicze etapy związane z gromadzeniem i analizą danych pozyskanych: a) z Ministerstwa Edukacji Narodowej oraz z Systemu Informacji Oświatowej, a także b) od nauczycieli etyki. W badaniach odwołano się również do zgromadzonych, zarejestrowanych ludzkich przekazów w postaci aktów prawa³.

Celem badań sondażowych, których część wyników jest prezentowana w tym artykule⁴, było pozyskanie od nauczycieli etyki danych na temat – najogólniej rzecz ujmując – etyki jako przedmiotu nauczania w szkole. Jako technikę badawczą zastosowano ankietę on-line. Narzędziem badawczym był zaprojektowany specjalnie na potrzeby badań kwestionariusz ankiety „Nauczanie etyki w szkole”. Kwestionariusz – w celu jego standaryzacji – został między innymi poddany krytycznej ocenie nauczycieli i dyrektorów szkół. W badaniach podjęto decyzję o doborze celowym próby. Do badań zaproszono wszystkich nauczycieli szkół publicznych i niepublicznych różnego typu: podstawowych, gimnazjów, liceów ogólnokształcących, techników i zasadniczych szkół zawodowych uczących etyki w naszym kraju. Badania

² Niektóre przedstawione tutaj wyniki zostały zaprezentowane w referacie: J. Madalińska-Michalak, *Teaching of Ethics in Schools in Poland: Main Challenges*, Referat prezentowany podczas konferencji ECER 2017: *Reforming Education and the Imperative of Constant Change: Ambivalent roles of policy and educational research*, Sekcja 27: Didactics – Learning and Teaching, Kopenhaga, 25 sierpnia 2017 roku.

³ Szczegółowe informacje na temat założeń metodologicznych i organizacyjnych badań zamieszczone są w monografii: J. Madalińska-Michalak, A.J. Jeżowski, S. Więśław, *Etyka w systemie edukacji w Polsce*, Warszawa 2017, s. 13-30.

⁴ Rezultaty badawcze wraz z ich omówieniem i dyskusją są zaprezentowane w: tamże, s. 31-362.

miały zatem charakter ogólnopolski i były prowadzone w schemacie przeglądownym na całej populacji (badanie wyczerpujące)⁵. W odpowiedzi na skierowane do nauczycieli zaproszenie do udziału w badaniach uzyskano w sumie 1266 kwestionariuszy ankiet. Po weryfikacji kompletności wypełnionych ankiet, do dalszych analiz pozostawiono 1094 ankiety. Dane uzyskane na podstawie zakwalifikowanych do badań wypełnionych kwestionariuszy zostały poddane ilościowej analizie statystycznej i jakościowej interpretacji.

Warto zauważyć, że w krajach europejskich etyka funkcjonuje w szkolnictwie jako samodzielny przedmiot lub wchodzi w obręb innego i jest przedmiotem obowiązkowym bądź też fakultatywnym⁶. W Polsce, podobnie jak w Niemczech, Hiszpanii, Finlandii i na Słowacji, etyka jest obecnie rozumiana jako samodzielny, fakultatywny przedmiot, którego nauczanie zostało wprowadzone jako alternatywa dla zajęć religii.

W naszym kraju historia etyki jako przedmiotu szkolnego ma swój początek w tekście pierwotnym Ustawy z 7.09.1991 r. o systemie oświaty⁷, w którym wyraźnie zapisano, iż: „Uznając prawo rodziców do religijnego wychowania dzieci, szkoły publiczne podstawowe organizują naukę religii na życzenie rodziców, szkoły publiczne ponadpodstawowe – na życzenie bądź rodziców, bądź samych uczniów; po osiągnięciu pełnoletności o pobieraniu nauki religii decydują uczniowie”. Treść tę powtórzono w pierwszym tekście jednolitym Ustawy o systemie oświaty z 1996 r. Kluczowy dla tej historii był fakt, iż zapis art. 12 ust. 2 cytowanej ustawy stał się podstawą wydania przez Ministra Edukacji Narodowej stosownych rozporządzeń, ale też przedmiotem szeroko komentowanego orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego z 20.04.1993 r. w sprawie gwarancji wolności sumienia i wyznania⁸. Jednym z pierwszych aktów prawnych regulujących obecnie nauczanie religii i etyki w szkołach w Polsce było Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 14.04.1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych⁹. Rozporządzenie to już w §1 usytuowało etykę jako przedmiot alternatywny dla religii w szkołach publicznych¹⁰.

⁵ K. Konarzewski, *Jak uprawiać badania oświatowe? Metodologia praktyczna*, wyd. 1, Warszawa 2000, s. 91.

⁶ L. Pépin, *Teaching about Religions in European School Systems: Policy issues and trends – NEF Initiative on Religion and Democracy in Europe*, London 2009; G. Robbers, *Edukacja religijna w systemach szkół publicznych w Europie*, Instytut Spraw Publicznych Warszawa 2013.

⁷ Ustawa z 7.09.1991 r. o systemie oświaty (DzU z 1991 r. nr 95, poz. 425).

⁸ Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z 20.04.1993 r. w sprawie gwarancji wolności sumienia i wyznania (U 12/92; OTK ZU 1993, poz. 9.).

⁹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 14.04.1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych (DzU z 1992 r. nr 36, poz. 155 ze zm.).

¹⁰ Szerzej na temat regulacji prawnych wyznaczających warunki i sposób organizowania nauki etyki w polskich szkołach piszę wraz z A. Jeżowskim i S. Więśławem w książce: J. Madańska-Michalak, A.J. Jeżowski, S. Więśław, *Etyka w systemie edukacji*, s. 32-39.

Etyka jako przedmiot nauczania w polskich szkołach – jak dowodzą wyniki badań zawarte w książce *Etyka w systemie edukacji w Polsce*¹¹ – początkowo zajmowała raczej marginalne miejsce w polskim systemie edukacji, jednak z roku na rok powoli zyskuje uznanie wśród uczniów i ich rodziców. O umacnianiu się etyki w szkolnictwie świadczy przede wszystkim wzrost zainteresowania tym przedmiotem oraz adekwatna odpowiedź szkół na to wzmożone zapotrzebowanie, zwłaszcza od września 2014 roku.

Kwalifikacje nauczycieli etyki – potrzeba ugruntowania pozycji nauczyciela etyki

Nauczyciele etyki dzieląc się swoimi przemyśleniami na temat kwalifikacji własnych, jak też koleżanek i kolegów uczących etyki w szkole, podkreślali, że w praktyce mamy do czynienia z sytuacjami, w których etyki uczą nauczyciele bez odpowiedniego ku temu przygotowania zawodowego. Respondenci optowali za koniecznością zmian w kształceniu nauczycieli, przy czym według nich należy zacząć od zmian w wymogach kwalifikacyjnych po to, aby w szkołach było mniej przypadkowości. Badani krytycznie wypowiedzieli się na temat obecnej sytuacji w polskich szkołach, gdzie nauczycielem przedmiotu etyka może być niejako „prawie każdy” nauczyciel – wystarczy, żeby miał na przykład na swoich studiach przedmiot, jakim jest filozofia. Badani nie godzą się na sytuacje, w których lekcje etyki realizuje nauczyciel tylko dlatego, że brakuje mu godzin do wymaganego pensum.

O tym, jak wygląda sytuacja w polskich szkołach i kto uczy przedmiotu etyka oraz z czym nie zgadzają się badani nauczyciele świadczą chociażby następujące fragmenty ich wypowiedzi:

Dobór nauczycieli – nie przypadkowość, bo musi uzupełniać godziny w szkole. E1-0907

W ogóle należy ich kształcić, bo na razie większość, to nauczyciele „z łapanki” – specjaliści od innych, humanistycznych przedmiotów. E1-1150

¹¹ Badaniem objęto dziesięciolecie 2006 – 2015, gdyż był to okres, w którym odnotowano znaczący wzrost zainteresowania etyką jako przedmiotem ze strony rodziców i uczniów, na co stosowną ofertą odpowiedziały szkoły i system kształcenia nauczycieli. W badaniach udzielono odpowiedzi na pytania, w jakim stopniu jest realizowane nauczanie etyki w szkołach w Polsce, jak kształtowała się zmienność w dziedzinie dostępu do tego przedmiotu oraz jakie są tendencje jego przekształceń. Wyniki zostały zaprezentowane w: tamże, s. 39-99.

Muszą to być nauczyciele przygotowani do nauki etyki, a nie wyznaczeni przez dyrektora szkoły. Niektórzy nauczyciele, zwłaszcza w edukacji wczesnoszkolnej, traktują etykę jako dodatkową lekcję na powtórzenie materiału. E1-0778

Etyka została mi zlecona przez dyrektora po raz pierwszy w tym roku szkolnym. Moja specjalność jest inna. Ukończyłam studia dawno temu, miałam filozofię jako jeden z przedmiotów. Jednak etyka ma trochę inny wymiar. Działam trochę po omacku. Kupiłam stosowne książki, poszperałam w Internecie, znalazłam strony poświęcone etyce. Staram się działać zgodnie z wymogami, wymyślam różne rzeczy, żeby było ciekawie, ale brakuje mi czegoś. Właściwie etyków nie ma w szkołach. Pracuję w podstawówce. E1-0233

Należy uzależnić możliwość nauczania etyki od kwalifikacji. Wymagane powinno być ukończenie studiów filozoficznych, przynajmniej podyplomowych, do programu których powinny zostać włączone zajęcia poświęcone problemom współczesnego świata (społecznym, naukowym, politycznym, innym). E1-0426

Pomyłką jest to, że zajęcia te prowadzą nauczyciele bez właściwych kwalifikacji (ukończonych studiów filozoficznych). Często o prowadzeniu tych zajęć decydują względy pozamerytoryczne sprawa uzupełnienia etatu. Same studia filozoficzne powinny mieć zwiększoną liczbę godzin z działu etyka oraz godzin przeznaczonych na ćwiczenia z dziedziny dydaktyki etyki. E1-0757

Należy docenić wykształcenie etyków. Nie wolno dopuszczać do nauczania etyki osoby, które ledwo przeszły jeden kurs filozofii/etyki. E1-0075

Przede wszystkim należy zacząć kształcić ja uczyć w szkole etyki, gdyż mam wykształcenie humanistyczne. To dziś, niestety, wystarczy. Nikt nie pokazał mi, jak należy uczyć etyki. Nikt też nie rozlicza mnie z tego, jak uczyć. Na rynku nie ma żadnych sensownych podręczników ani scenariuszy lekcji etyki, szczególnie dla młodszych klas podstawówki i to z uwzględnieniem faktu, że w grupie mamy jednocześnie np. dzieci 6- i 9-letnie (myślę, że takie są realia nie tylko w mojej szkole). E1-1244

Przede wszystkim nie mogą to być nauczyciele przypadkowi z „łapanki”; powinni mieć ukończone co najmniej kierunkowe studia podyplomowe z etyki lub być absolwentami takich kierunków, jak: nauki społeczne, filozofia, socjologia. Ze względu na skomplikowaną naturę tejże problematyki, nie mogą zajmować się nią ludzie przypadkowi. Zobligować nauczycieli do uczestniczenia w specjalistycznych kursach organizowanych przez uniwersytety i jednocześnie wyasygnować odpowiednie środki finansowe z budżetu (centralnego, wojewódzkiego, powiatowego,

gminnego????) na ten cel tak, żeby nauczyciele nie musieli pokrywać kosztów doksztalcania z własnej kieszeni. Ponieważ właściwie wszystko robię sama, przygotowanie zajęć wymaga ode mnie naprawdę dużej inicjatywy, zaangażowania, czasu i pracy. Mnie osobiście przydałyby się zarówno kursy/seminaria „inspirujące” (poszerzające moją wiedzę, horyzonty itp.), jak i praktyczne (warsztat pracy nauczyciela etyki, propozycje konkretnych zajęć, zabaw, projektów). E1-0799

Respondenci byli zgodni, że etyki powinni uczyć wyłącznie nauczyciele, którzy ukończyli studia wyższe w dziedzinie filozofii lub etyki, lub nauczyciele po ukończonych studiach podyplomowych w zakresie nauczania etyki. Pojawiały się także dość skrajne stanowiska wśród badanych, kiedy jednoznacznie stwierdzali, iż etyki w szkole mogą uczyć jedynie nauczyciele legitymujący się kierunkowym wykształceniem z filozofii lub etyki.

...powinni być to wyłącznie absolwenci filozofii z przygotowaniem dydaktycznym. Gdyż studia filozoficzne pozwalają zbudować właściwy dystans do różnorodnych koncepcji i wartości etycznych. Nadto, w trakcie studiów filozoficznych poznaje się także tzw. racjonalność filozofii jako dyscypliny wiedzy, która umożliwia dogłębniejsze rozumienie zagadnień etycznych. E1-0885

Jasno sprecyzować, że uczyć można po odpowiednim wykształceniu – magisterskim lub podyplomowym. Sam przedmiot „filozofia” na jakichkolwiek studiach magisterskich to zdecydowanie zbyt mało. E1-0914

Należałoby zmienić wymagania wobec nauczyciela etyki; nie powinien to być katecheta, polonista, czy historyk, który na studiach miał pół roku wykładów z historii filozofii, ale ktoś po studiach filozoficznych, studiach podyplomowych, czy kursie kwalifikacyjnym, jak to jest wymagane dla innych przedmiotów. E1-0055

Należy dopuścić do uczenia tylko osoby po filozofii, inaczej etyka jest oderwana od kontekstu. E1-0810

Nauczyciel etyki powinien mieć wykształcenie etyczne (filozoficzno-etyczne). E1-1262

Nauczycielami etyki nie powinni być nauczyciele innych przedmiotów, którzy uzyskali kwalifikacje do nauczania tego przedmiotu w efekcie rocznego kursu doskonalącego, ale raczej absolwenci kierunków filozoficznych studiów. E1-0690

Nauczycielem etyki powinien być absolwent wydziału filozofii, specjalizujący się w zakresie etyki lub ktoś, kto przeszedł taki kurs dodatkowy. Kurs powinien być

zharmonizowany z dobrze przygotowaną podstawą programową. Błędem jest, że nauczycielem etyki w szkole może być każdy, kto przeszedł podstawowy kurs filozofii na studiach, czyli słowem każdy, nawet ten, kto już dawno zapomniał wiadomości ze studiów. Aktualnie nauczyciel jest rzucony w głębinę, nie ma ani dobrej podstawy, ani dobrego programu nauczania (jeden jedyny „Ludzkie ścieżki”), ani podręczników lub materiałów on-line do pracy. O jakości lekcji etyki decyduje wiedza i samozaparcie nauczyciela, a nauczyciele są różni, nie wszyscy dobrze czują się w tym zakresie. E1-0250

Przede wszystkim doprecyzować, kto ma kwalifikacje. Większość nauczycieli nie ukończyła studiów z filozofii/studiów podyplomowych. Uprawiają więc działania pozoracyjne, bo nie mają żadnej wiedzy nt. koncepcji etycznych. E1-0258

Studia podyplomowe w tym zakresie są niewystarczające, nie dają profesjonalnego wykształcenia. Przedmiotu powinni nauczać nauczyciele po studiach filozoficznych. E1-0560

W wypowiedziach nauczycieli pojawiła się także kwestia zapewnienia neutralności światopoglądowej podczas nauczania etyki – badani stali na stanowisku, dyrektorzy szkół **nie powinni powierzać prowadzenia lekcji etyki nauczycielom, którzy uczą w ich szkołach religii**. Ilustracją tego stanowiska są chociażby następujące wypowiedzi:

Bardzo często nauczycielami etyki są osoby, które wcześniej uczyły religii, ich moralność jest czysto katolicka. E1-1179

Etyki nie powinien uczyć katecheta ani żaden nauczyciel o skrajnych poglądach politycznych. E1-0039

Nauczyciel (jeśli nie jest z wykształcenia filozofem lub etykiem) starający się o kwalifikacje do nauczania etyki powinien zrobić studia podyplomowe w tym zakresie; krótkie kursy powinny zostać wyeliminowane. Poza tym istotna jest też elastyczna osobowość (tolerancyjna postawa) oraz względna obiektywność światopoglądowa (uważam, że katecheci nie powinni nauczać etyki w szkole, zwłaszcza jeśli uczą również religii). E1-0872

Kształcenie nauczycieli etyki – ocena

W przygotowanym na potrzeby badań kwestionariuszu ankiety znalazły się pytania odnośnie kształcenia nauczycieli etyki. Jedno z pytań brzmiało:

„Czy należy coś zmienić w sposobie kształcenia nauczycieli etyki?” Analiza uzyskanego materiału pokazała, że prawie co trzeci badany uważał, iż w zakresie kształcenia nauczycieli etyki należy zachować *status quo*. Odmiennego zdania jest ponad ¼ nauczycieli (26,3%).

Zastanawia fakt, zwłaszcza w obliczu sytuacji opisywanej powyżej (dotyczącej rzeczywistości szkolnej i wymogów kwalifikacyjnych dotyczących nauczycieli etyki), że aż 43,2% badanych nauczycieli etyki nie ma w tej kwestii zdania.

Tabela 1

Kształcenie nauczycieli etyki

Czy należy coś zmienić w sposobie kształcenia nauczycieli etyki?	Liczba odpowiedzi	Procent
Tak	288	26,3
Nie	333	30,4
Nie mam zdania	473	43,2
Łącznie	1094	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Biorąc pod uwagę nie tylko rozkład ogólny wyników, pokazujący, na ile nauczyciele etyki są zadowoleni z oferowanego im kształcenia, ale także rozkład wyników w zależności od takich zmiennych, jak chociażby, typ szkoły, wykształcenie, czy staż pracy jako nauczyciel etyki¹², można zauważyć, że swoje niezadowolenie z kształcenia nauczycieli etyki wyrażają przede wszystkim nauczyciele zespołów szkoła podstawowa z gimnazjum (zob. tab. 2)¹³ oraz nauczyciele z wyższymi kwalifikacjami zawodowymi (zob. tab. 3). Nauczyciele z najniższymi kwalifikacjami (licencjat) uznali, że kształcenie nauczycieli etyki jest dobre i nie należy go zmieniać – aż co drugi nauczyciel był tego zdania. Jednocześnie tylko co 10. nauczyciel z wykształceniem licencjackim opowiedział się za zmianami.

¹² Szczegółowo rozkład wyników w zależności od takich zmiennych, jak województwo, rodzaj i typ szkoły, wykształcenie, ukończony kierunek studiów, czy też miejsce pracy, usytuowanie szkoły, staż pracy jako nauczyciele etyki są ukazane w pracy J. Madalińska-Michalak, A. Jeżowski, S. Więśław, *Etyka w systemie edukacji*, s. 148-153.

¹³ Należy podkreślić, że są to na ogół szkoły zlokalizowane w środowisku wiejskim i to niewielkie, jeśli weźmiemy pod uwagę liczbę uczniów. Dostrzeganie potrzeby zmian w kształceniu nauczycieli etyki wynika u respondentów m.in. z wpływu środowiska, w którym szkoła funkcjonuje i łatwiej aranżowanych sytuacji, kiedy nauczyciel musi zmierzyć się z argumentami np. przeciwników nauczania etyki w „ich” szkole w trakcie dyskusji.

Tabela 2

Kształcenie nauczycieli etyki według typu szkoły (%)

Czy należy coś zmienić w sposobie kształcenia nauczycieli etyki?	Tak	Nie	Nie mam zdania
Szkoła podstawowa (samodzielna)	23	31	46
Gimnazjum (samodzielne)	29	26	45
Zespół szkół (szkoła podstawowa z gimnazjum)	36	25	39
Liceum ogólnokształcące (samodzielne lub w zespole z gimnazjum)	26	30	43
Szkoła ponadgimnazjalna (zespół szkół ponadgimnazjalnych)	26	41	33
Inne	41	31	28
Łącznie	26	30	43

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 3

Kształcenie nauczycieli etyki według wykształcenia nauczyciela (%)

Czy należy coś zmienić w sposobie kształcenia nauczycieli etyki?	Tak	Nie	Nie mam zdania
Studia doktoranckie	31	16	53
Jednolite studia magisterskie	29	29	42
Studia wyższe II stopnia (magisterskie)	22	34	44
Studia wyższe I stopnia (licencjat)	10	50	40
Łącznie	26	30	43

Źródło: opracowanie własne.

Za zmianami w kształceniu nauczycieli etyki w przeważającej mierze, w stosunku do pozostałych, opowiadają się ci nauczyciele, których staż pracy jako nauczyciel przedmiotu etyka wynosi 3 – 5 lat (37% badanych na „tak”) oraz przekracza 10 lat (34% badanych na „tak”). Nauczyciele etyki ze stażem do 2. lat pracy w zakresie nauczania etyki w szkole mają trudności w zajęciu stanowiska, gdyż aż 46% z nich powiedziało, że „nie ma zdania”. Można założyć, że ich doświadczenie zawodowe jest pewnie jeszcze zbyt małe, by mogli wyraźnie ocenić kształcenie nauczycieli etyki w naszym kraju. W porównaniu z innymi nauczycielami, stanowili oni najmniejszy odsetek badanych, którzy byli za zmianami w kształceniu nauczycieli uczących etyki w szkołach (23%) (zob. tab. 4).

Tabela 4

Kształcenie nauczycieli etyki według stażu jako nauczyciel tego przedmiotu (%)

Czy należy coś zmienić w sposobie kształcenia nauczycieli etyki?	Tak	Nie	Nie mam zdania
Ponad 10 lat	34	32	34
Od 6 do 10 lat	26	30	44
Od 3 do 5 lat	37	29	35
Do 2 lat	23	31	46
Odmowa odpowiedzi	40	0	60
Łącznie	26	30	43

Źródło: opracowanie własne.

Kształcenie i doskonalenie nauczycieli etyki - propozycje zmian

W badaniu poproszono respondentów o uzasadnienie ich stanowiska i wskazanie zmian, jakie w ich odczuciu są konieczne w kształceniu nauczycieli etyki. Zebrany materiał pokazał, że wypowiedzi na ten temat udzieliło 288 osób badanych, wśród których dominowali: 1) nauczyciele z kwalifikacjami z filozofii i etyki oraz przekwalifikowani poloniści i przedstawiciele innych nauk społecznych; 2) nauczyciele ze stażem od 6 do 9 lat pracy w zawodzie nauczyciela i nauczyciele nauczający etyki od 3 do 5 lat oraz powyżej 10 lat.

Na podstawie analizy uzyskanych wypowiedzi można stwierdzić, iż badani odnosili się między innymi do kształcenia na uczelniach wyższych (175 wskazań wśród uzyskanych wypowiedzi), oraz doskonalenia zawodowego nauczycieli etyki (66 wskazań wśród uzyskanych wypowiedzi).

Kształcenie nauczycieli na uczelniach wyższych

Respondenci pisząc o tym, co uznają za konieczne w doskonaleniu kształcenia nauczycieli etyki, zwrócili swoją uwagę głównie w stronę studiów na kierunku filozofia oraz studiów podyplomowych z zakresu nauczania etyki. Podkreślali, że przede wszystkim należałoby z jednej strony podnieść jakość kształcenia na tego rodzaju studiach, z drugiej zaś, zwłaszcza w odniesieniu do studiów podyplomowych, trzeba zwiększyć ich dostępność. Wypowiedzi badanych często są tak bezpośrednie i kategoryczne, że przytaczamy je poniżej bez dalszych komentarzy:

Należy ich kształcić, a nie tylko dawać im zaliczenia. E1-0543

Comiesięczne seminarium Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli w Poznaniu dla nauczycieli etyki w przeciągu roku wyposażyło mnie w większe kompetencje merytoryczne i praktyczne niż 1,5 roku studiów podyplomowych na wydziale filozofii, gdzie odnosiło się wrażenie, że większość wykładowców nie wie co chce nam przekazać. Powinno być więcej konkretów i prób prowadzenia zajęć, które są przecież niezwykle specyficzne/interesujące. E1-1021

Jestem czynnym nauczycielem z 25-letnim stażem. Obecnie kończę studia podyplomowe z etyki, ale tak naprawdę nie jestem usatysfakcjonowana ich poziomem. Wiedza przekazywana nam – studentom odbiega w 85% od realiów szkolnych – podstawy programowej z etyki zarówno w szkole podstawowej, jak i gimnazjum. Przekazywane nam treści w minimalnym stopniu wykorzystuję w mojej pracy z uczniami. E1-0589

Nie powtarzać zajęć o tych samych treściach; mniej teorii z zakresu filozofii; zbędne odbywanie praktyk pedagogicznych przez nauczycieli, którzy są przecież praktykami; ilość zajęć z metodyki etyki i filozofii jest porażająca, a treści są banalne dla nauczycieli praktyków (metody, formy, sposoby tworzenia scenariuszy lekcji... – jak dla studentów). E1-0555

Organizować studia podyplomowe w mniejszych ośrodkach akademickich tak, by nauczyciele mieli możliwość ich ukończenia. E1-0149

Po pierwsze w ogóle ich kształcić – moim zdaniem nauczyciele, którzy są świeżymi absolwentami studiów lub kursów nie mają pojęcia ani o nauczaniu, ani o nauczaniu etyki. E1-0580

Uczelnie powinny mieć wizję kompetencji, w które chcą wyposażyć nauczyciela. Moje doświadczenia zdają się dowodzić, że dobór wykładanych przedmiotów jest bardzo przypadkowy. Wykłady, choć bardzo ciekawe i poszerzające horyzonty, są pomocne w pracy w minimalnym stopniu. Nie budują warsztatu ani wyobrażenia wykonywanej pracy. Bazę, warsztat i umiejętności trzeba zdobywać samodzielnie borykając się dodatkowo z trudnościami konkretnej szkoły i nastawienia środowiska. E1-1140

Z pewnością należy zmienić wymiar godzin studiów podyplomowych poświęconych na przygotowanie nauczycieli etyki do pracy z najmłodszymi uczniami. Potrzebna jest też kontrola treści przedstawianych podczas zajęć na uczelniach. Ze swoich studiów podyplomowych pamiętam jeden przedmiot, na który przeznaczono bardzo dużo godzin, a był prowadzony zupełnie w oderwaniu od tematu. E1-0249

Zajęcia na studiach podyplomowych pozostawały w większości przypadków wiele do życzenia – do wiedzy potrafię dotrzeć sama, jednakże niezbędne byłoby dla mnie wskazanie sposobów ciekawego przekazywania wiedzy, przykładowych realizacji zajęć – obudowa dydaktyczna. E1-0630

Zorganizować studia podyplomowe, które umożliwią zdobycie większych kompetencji dotyczących nauczanego przedmiotu. Uczelnie, które proponują studia podyplomowe „Etyka” czy „Etyka dla nauczycieli” jest niewiele. E1-0763

Badani nauczyciele odnosili się do **programów kształcenia** na przeznaczonych dla nich studiach. Zwracali uwagę na stawiane im wymagania, treści kształcenia, a także na przedmioty kształcenia i liczbę godzin przeznaczanych na realizację niektórych przedmiotów. Mieli wiele różnorodnych propozycji – niektórym przedmiotom chcieliby nadać wyższą rangę i wzmocnić je poprzez zwiększenie przeznaczanej na ich realizację liczby godzin (np. etyka, filozofia, dydaktyka etyki, metodyka nauczania etyki, retoryka).

W przypadku innych przedmiotów rozwiązania były zupełnie odwrotne – badani uznawali, że niektóre przedmioty nie powinny występować lub występować w bardzo ograniczonym zakresie (np. metaetyka, etyka zawodowa, praktyka zawodowa). Badani podkreślali, że kształcenie nauczycieli etyki powinno być prowadzone tak, aby mieli oni poczucie ważności nauczanego przez siebie przedmiotu.

Kształcić nauczycieli etyki by mieli świadomość powiązań etyki z filozofią i innymi dziedzinami humanistycznymi oraz rozwijać w nauczycielach umiejętności psychologiczne i wychowawcze. Kształcić nauczycieli etyki bez poczucia, iż jest to przedmiot zastępczy za religię. E1-0318

Należy wprowadzić więcej zajęć poświęconych dydaktyce przedmiotu. E1-0257

Położyć większy nacisk na dydaktykę, metodologię nauczania przedmiotu. O teorii można samemu poczytać, nauczycielom potrzebni są doświadczeni w pracy z młodzieżą praktycy, którzy podzielą się swoją wiedzą, doświadczeniami, metodami pracy. E1-0662

Poszerzenie zakresu zagadnień związanych z wyborami etycznymi we współczesnym świecie. E1-1086

Powinni być także przeszkoleni w zakresie retoryki, by dyskusje z uczniami były rzeczowe, konkretne. E1-1150

Program studiów na UP w Krakowie był nierównomiernie rozłożony. W pierwszym i drugim semestrze godzin i pracy było bardzo dużo, zaś w ostatnim semestrze zdecydowanie mniej. Uważam również, że można skrócić zajęcia z niektórych przedmiotów np.: etyka zawodowa. Można ten czas wykorzystać na inne cele. E1-0476

Same studia filozoficzne powinny mieć zwiększoną liczbę godzin z działu etyka oraz godzin przeznaczonych na ćwiczenia z dziedziny dydaktyki etyki. E1-0757

W programie studiów zwiększyć nacisk na dydaktykę, zmniejszyć wymiar praktyki zawodowej, bo nie ma możliwości, żeby zaplanowaną ilość godzin zrealizować w jakiegokolwiek szkole (za mało grup). E1-0258

Więcej zajęć poświęconych metodyce, zwłaszcza nauczania w szkole podstawowej. Uczniowie, którzy wybierają etykę oczekują innego sposobu prowadzenia lekcji, chcą dyskutować na tematy o których nie mogą rozmawiać na innych przedmiotach. Lekcje prowadzone są przede wszystkim metodami aktywizującymi, a czasem brakuje mi pomysłów na ich prowadzenie. Uważam, że powinno się położyć nacisk na opracowywanie takich zajęć. Nauczyciel uczący etyki kończy studia podyplomowe i tak naprawdę zaczyna od zera. Uczę etyki kilka lat i cały czas dopracowuję lekcje. Uczę etyki w kilku szkołach: podstawowej, gimnazjum i ponadgimnazjalnej i uważam, że za mało jest materiałów wspomagających nauczycieli tego przedmiotu. E1-1190

Więcej zajęć z dydaktyki przedmiotu z pewnością ułatwiłoby nauczycielom pracę. Tymczasem więcej informacji zyskujemy z działu filozofia, niż etyka. Oczywiście filozofia jest bardzo potrzebna – nie omówi się zagadnień etycznych bez filozofii, ale można odwrócić proporcje. E1-1251

Wprowadzić kursy z metodyki nauczania i prowadzenia tego specyficznego przedmiotu. E1-1080

Wśród zajęć, które miałam w programie moich studiów była „metaetyka”, według mnie (uczę w szkole podstawowej) w ogóle nie korzystam z treści, jakie były zawarte w tym przedmiocie. Ponadto, biorąc pod uwagę istniejącą podstawę programową na pewno nie korzystają z tych zajęć również nauczyciele w gimnazjach. E1-1025

Według badanych, specyfika etyki jako przedmiotu, który jest realizowany na różnych etapach edukacyjnych oraz kierowany do odmiennych wiekowo i rozwojowo uczniów, wymaga, by **kształcenie** nauczycieli miało **charak-**

ter wielowymiarowy, aby uwzględnić w nim wiedzę z wielu obszarów wielu dziedzin, w tym filozofii, psychologii rozwoju, religioznawstwa, kultury, prawa i tym podobnych. Nauczyciel nie może być zamknięty w klasie szkolnej. Musi mieć szerokie spojrzenie na otaczający go świat i umieć ten świat czytać. Ważne w kształceniu nauczycieli jest rozwijanie ich wrażliwości, kompetencji emocjonalnych, czy kompetencji komunikacyjnych poprzez zajęcia, które będą miały formę nie tyle wykładu, ile konwersatorium, ćwiczeń, na których zaistnieje możliwość przedyskutowania wielu tematów i kwestii ważnych dla nauczycieli etyki.

Etyka jako przedmiot szkolny różni się od filozofii... treści filozoficzne są ważne, ale można wprowadzać je dopiero około 12 – 13 roku życia. W nauczaniu młodszych dzieci trzeba bazować na wiedzy z psychologii, przyrody, edukacji kulturalnej, edukacji medialnej, edukacji społecznej, religioznawstwa, prawa, korzystać z literatury (...) bajek filozoficznych, osadzać treści w realnych wydarzeniach z życia dzieci i młodzieży, mówić o niebezpieczeństwach, o konsekwencjach, perspektywach, odpowiedzialności ale też o szacunku, miłości, samorozwoju i dialogu. Nauczyciel musi być przygotowany wielokierunkowo, bazując na solidnych podstawach filozoficznych jednocześnie z dużą świadomością tego co się wokół nas dzieje, przemian kulturowych, niebezpieczeństw, ale również szans i perspektyw. Nie można podchodzić do nauczania etyki szablonowo (...). E1-1157

Moja sugestia wynika z wieloletniej obserwacji, a mianowicie, że w kształceniu nauczycieli należałoby uwzględnić:

- więcej godzin z nauczania psychologii wieku dorastania dzieci i młodzieży;
- a w procesie kształcenia nauczycieli etyki i późniejszych ich sukcesów w pracy dydaktycznej zwracać uwagę na rolę empatii i zrozumienia przyszłego ucznia;
- podkreślanie wiarygodności i moralnej postawy nauczyciela etyki;
- stosowanie różnorodnych i współczesnych metod kształcenia z uwzględnieniem projektów i korzystania z tablic multimedialnych. E1-1174

Nauczyciel powinien cechować się empatią i wyrozumiałością w stosunku do uczniów. Nigdy nie krytykować ucznia, tylko pomóc mu w zrozumieniu danego zagadnienia. Nie powinien oceniać moralnie jego zachowania, przede wszystkim zajęcia z etyki powinny być prowadzone w formie dyskusji a nie wykładu. E1-1031

Nauczyciele, zresztą bardzo trafnie, podkreślają, jak ważny jest dialog w ich codziennej pracy, jak istotne są umiejętności związane z prowadzeniem rozmowy z uczniami. Przygotowanie do bycia nauczycielem etyki wymaga nie tylko umiejętności prowadzenia dyskusji na często trudne tematy, ale tak-

że **kształtowania swoistych przymiotów nauczyciela etyki**, w tym między innymi jego autentyczności, wiarygodności i odpowiedzialności, umiejętności słuchania i bycia otwartym na różne punkty widzenia.

Moim zdaniem, w kształceniu duży nacisk należy położyć na umiejętności dydaktyczne i metodyczne nauczyciela. Należy przekazywać praktyczne umiejętności prowadzenia lekcji nieobowiązkowych bez podręcznika u uczniów. Uczyc na pewno należy umiejętności prowadzenia dyskusji na trudne tematy, odpowiedzi na trudne pytania i podkreślać AUTENTYCZNOŚĆ nauczyciela, ponieważ uczeń bardzo szybko może zauważyć niespójność w przekazywanych treściach i zachowaniu nauczyciela. E1-0553

Należy położyć większy nacisk na przygotowanie nauczycieli do tej roli. Ważna jest umiejętność przekazania trudnych treści dotyczących moralności i systemu wartości w świecie, w którym ma miejsce zanik wszelkich wartości, a które są niezbędne w kształtowaniu przyszłych pokoleń. E1-0272

Położyć nacisk na praktykę, wyposażyć w wiedzę psychologiczną w dużo większym stopniu niż obecnie, uczyć kreatywnych metod pracy, ale przede wszystkim pokazywać, ile można osiągnąć dzięki rozmowie. E1-0891

Przygotować nauczycieli na analizę i dyskusję nad problemami, które nurtują współczesne dzieci i młodzież. Przygotować do dialogu z nimi. E1-0939

Uważam, że powinno kłaść się bardzo duży nacisk na umiejętność pracy z młodzieżą i praktykę. E1-0937

Więcej zajęć kształcących umiejętności w poruszaniu na lekcjach kontrowersyjnych, trudnych tematów. E1-0576

Większą uwagę zwrócić na osobiste cechy nauczyciela – jego umiejętności słuchania i reakcji na odmienne niż jego własne poglądy, bo często nauczyciele mają syndrom wszechwiedzących i to przeszkadza w nauczaniu etyki albo zniechęca uczniów przygotować przejrzysty układ treści związany z wykorzystywaniem go na zajęciach, a będący w formie umożliwiającej jego rozszerzanie lub zawężanie w zależności od percepcji i możliwości uczniów. E1-0523

Badani dzieląc się swoimi przemyśleniami, pisali, że dobrze byłoby opracować taki **program kształcenia**, który byłby zorientowany nie tylko na zdobywanie wiedzy teoretycznej z zakresu filozofii i etyki, ale miałby **bardziej praktyczny wymiar** (w sumie aż 54 osoby wskazały na tego rodzaju potrzebę

w zakresie zmian w kształceniu nauczycieli etyki). Badani stali na stanowisku, że kształcenie nauczycieli etyki powinno: „pokazać, jak przejść z teorii w praktykę, i uświadomić, iż etyka winna być praktyczna, żywa, a nie teoretyczna i nudna”.

Kształcenie głównie skierowane powinno być na wyrabianie umiejętności praktycznych do zastosowania w życiu codziennym ucznia. E1-0386

Kształcić w kierunku praktycznym, pokazywać metody i formy pracy z uczniami, uczyć przekazywania treści etycznych, a nie jedynie wyklądać poglądy filozofów, co jest mało przydatne podczas nauczania etyki w klasach młodszych. E1-0163

Zwiększyć ilość zajęć, umożliwiających praktyczne zastosowanie teorii: ogrom wiadomości z zakresu filozofii przytłacza. Trudno jest, bez jakichś wskazówek, sięgnąć do najbardziej przydatnych treści, pomocnych w realizacji konkretnych celów edukacyjnych programu nauczania etyki. E1-0159

Respondenci jako jedną z bardziej preferowanych form pracy w toku kształcenia oceniają **warsztaty i dyskusje**. Uważają, że mogliby je z powodzeniem wykorzystywać w trakcie swojej późniejszej pracy z uczniami.

W proponowanym obecnie modelu kształcenia główny nacisk położony jest na zdobywanie wiedzy teoretycznej z zakresu zarówno filozofii, jak i etyki (jako nauki filozoficznej). Stanowczo za mało jest zajęć typowo praktycznych, warsztatowych, które stałyby się potem wzorami zajęć prowadzonych z młodzieżą lub dziećmi. E1-0124

Nauczyciele, pisząc o potrzebie bardziej praktycznego wymiaru kształcenia, podkreślali, że nauczyciele etyki mają duże zasoby wiedzy teoretycznej, natomiast brakuje im praktycznych rozwiązań, scenariuszy lekcji, sposobów na realizację tematów, czyli **obudowy metodycznej**.

Bardziej praktyczne podejście, prezentacja różnorodnych pomocy dydaktycznych, wymiana doświadczeń. E1-0996

Dostarczyć im w toku kształcenia akademickiego bardziej praktycznych umiejętności, prezentować poglądy filozoficzno-etyczne w odniesieniu do problemów współczesnego świata. Mniej teorii, więcej praktyki. Opracowanie podręczników i obudowy dydaktycznej dla przedmiotu etyka na 1, 2 oraz 3 etapie edukacyjnym. E1-0970

Kształcić, aby umieli rozmawiać ze zbuntowaną często młodzieżą. Uczyć metod i sposobów, a nie tylko wiedzy. Młodzież chce rozmawiać, a nie zawsze zdobywać wiedzę. Teoria etyki jest dla młodzieży zbyt trudna, wolą oni etykę praktyczną, rozmowy o tym co dobre i złe, jak postępować, kryteria podejmowanych decyzji, jak wybrać właściwie. Ważna jest też ocena ludzkiego postępowania i rozbieżność między tym co dorośli mówią a co czynią. Młodzi ludzie są bardzo krytyczni i dlatego nie chodzą na religię, a nie wiedzą, czego spodziewać się po zajęciach z etyki. E1-0571

Mogę się wypowiadać tylko w swoim imieniu. Studia podyplomowe dostarczyły mi sporo wiedzy ogólnej, natomiast brak było zajęć przygotowujących do prowadzenia lekcji w sposób atrakcyjny i dający możliwość przekazywania niezbędnej wiedzy. E1-0177

W czasie studiów należy zwrócić uwagę na praktyczne umiejętności i ćwiczenia, a mniej na wiedzę teoretyczną. Zresztą jestem zdania, że w czasie studiów podyplomowych, które trwają 2 lub 3 semestry, nauczyciel nie jest w stanie przygotować się do nauczania przedmiotu. E1-1003

Z badań wynika, iż zmiany w kształceniu nauczycieli etyki powinny przejawiać się w większej koncentracji uwagi na metodyce nauczania, pracy nad podstawą programową oraz pracy z istniejącymi programami nauczania i podręcznikami do etyki. Wszystko to musi się dziać w odniesieniu do realizacji zajęć z etyki na konkretnym **poziomie edukacyjnym**, gdyż w zależności od tego poziomu zmieniają się potrzeby uczniów, różnicuje tematyka zajęć i cele, jakie należy osiągać, ale także, biorąc pod uwagę specyfikę organizacji zajęć z etyki w polskich szkołach, z uczniami zróżnicowanymi wiekowo.

Zorientowanie kształcenia nauczycieli etyki na tego rodzaju kwestie jest niezwykle istotne i nie należy go pomijać w toku edukacji nauczycielskiej. Stąd w procesie studiów, obok rozwijania wiedzy teoretycznej, należy uczyć odpowiednich metod prowadzenia zajęć z etyki, podawać przyszłym nauczycielom praktyczne sposoby pracy z uczniami, wyposażać ich w ciekawe materiały dydaktyczne oraz zapoznawać z metodyką nauczania przedmiotu stosowaną w innych krajach. O tego rodzaju rozwiązaniach ewidentnie świadczą poniższe fragmenty wypowiedzi badanych nauczycieli:

Dostosować kształcenie nauczycieli do pracy na poszczególnych etapach edukacyjnych. E1-1120

Lepsze przygotowanie do pracy z młodszymi dziećmi, które jeszcze nie piszą, nie czytają. E1-0638

Merytoryczne przygotowanie do prowadzenia zajęć na poszczególnych etapach edukacyjnych. E1-0760

Metody pracy – jak pracować z grupą bardzo zróżnicowaną wiekowo. E1-1022

Metodykę komunikacji z różnymi wiekowo grupami dzieci. E1-1061

Nauczyciele etyki powinni być lepiej metodycznie przygotowani, powinni poznać wartościowe propozycje metodyczne, dyskutować o programach i podręcznikach do tego przedmiotu. E1-0308

Opracowanie jednolitego programu nauczania dla poszczególnych etapów kształcenia. Wyszczególnienie najważniejszych obszarów dydaktycznych, które należy omawiać z uczniami w zależności od ich wieku. E1-0144

Przygotować nauczycieli do nauczania etyki w klasach nauczania zintegrowanego – poszukiwanie rozwiązań/inspiracji, wyzbycie się moralizowania na rzecz nauczania postaw etycznych poprzez gry i zabawy, wyszukiwanie oraz umiejętne wykorzystywanie wartościowych materiałów i inspiracji jest rzeczą trudną dla kogoś, kto na co dzień nie pracuje z tak małymi dziećmi. Brak podręczników czy choćby solidnej bazy merytorycznej jest wręcz „zachętą” do lekkiego traktowania tych zajęć. E1-1242

Przygotować odpowiednie ścieżki w trakcie studiów filozoficznych lub studia podyplomowe koncentrujące się na metodyce nauczania etyki oraz współczesnych problemach etycznych. E1-0248

Solidnie opracowana podstawa programowa dla konkretnego etapu edukacyjnego, przykładowe scenariusze lekcji. Ponadto, przynajmniej dwa razy w roku konferencje metodyczne. E1-0480

Studia z zakresu etyki w bardzo niewielkim stopniu zawierają tematykę przeznaczoną dla dzieci w młodszym wieku szkolnym oraz nie pokazują również, jak w kompetentny i interesujący sposób przekazać wiedzę młodszym dzieciom. Większość scenariuszy oraz wykładów jest przeznaczonych dla uczniów szkół ponadgimnazjalnych. E1-1192

Umiejętność dobierania metod i treści do poszczególnych etapów nauczania. E1-0518

Zapoznać z różnorodnymi metodami i formami realizacji zajęć w zależności od wieku uczniów. E1-0241

Nauczyciele oczekują wyposażenia ich w **narzędzia pracy**. Solidna baza metodyczna, materiały potrzebne do pracy na lekcjach, karty pracy, scenariusze lekcji, pomoc w tworzeniu programów nauczania, a przede wszystkim dobre podręczniki to niektóre z wielu propozycji, jakie przedstawili badani.

Brak jest programów, podręczników, pomocy dla nauczycieli. Brak informacji o tym, czym w ogóle jest etyka i czemu ma służyć. E1-0580

Dawać więcej narzędzi nauczycielom i sposobów realizacji programu. Pomoc w tworzeniu autorskich programów nauczania. E1-0708

Należy przede wszystkim zacząć kształcić nauczycieli etyki w taki sposób, jak kształcą się nauczycieli innych przedmiotów. W mojej ocenie obecnie uczą etyki nauczyciele przypadkowi. E1-0286

Doskonalenie zawodowe

Nauczyciele podkreślali, że koniecznie należy zadbać o ciągły rozwój zawodowy nauczycieli etyki i nie ograniczać oferty edukacyjnej wyłącznie do kształcenia i zdobywania kwalifikacji do nauczania etyki w szkołach. W ich ocenie, niezmiernie istotną kwestią jest wsparcie, jakie otrzymuje nauczyciel etyki w trakcie swojej pracy. Dlatego ważne jest, aby zaplanowana i realizowana była odpowiednia liczba kursów, szkoleń, warsztatów, konferencji z zakresu nauczania etyki oraz by dostęp do nich był ułatwiony (nie zdefiniowano tego terminu).

Jestem nauczycielem nauczania zintegrowanego, nie mamy żadnych możliwości doształcenia się, bazuję na podstawie programowej klas młodszych i programie „Ludzkie ścieżki”. Materiały szukam sama. Chętnie skorzystałabym z jakiegóż formy doształcenia. E1-0744

Jesteśmy na początku funkcjonowania etyki w szkole. Brakuje oferty kursów, szkoleń na II, III etapie edukacyjnym. E1-0099

Korzystałam tylko z programu ORE „Etyka nie tylko dla smyka” i tego co znalazłam w Internecie, więc w zasadzie kształciłam się sama. Trzeba rozszerzyć możliwości korzystania z różnych form doskonalenia praktycznego. Dobrą formą doskonalenia były warsztaty organizowane przez metodyków, którzy byli najbliższymi nauczycielami, a takich z etyki nie ma – zwłaszcza warsztatów dotyczących budowania własnych programów, atrakcyjnych metod prowadzenia lekcji, możliwości wymiany doświadczeń. E1-0825

Badani uważają, że wraz ze wzrostem liczby szkoleń i dostępności do nich należałoby zadbać o pogłębienie warsztatu nauczyciela z zakresu realizacji lekcji etyki z wykorzystaniem wielorakich metod i form pracy z uczniami w różnym wieku, pracę z grupami zróżnicowanymi wiekowo, a szczególnie na realizację lekcji etyki z uczniami młodszymi.

Dodatkowe szkolenia z zakresu nauczania dla uczniów najmłodszych (kl. I-III), dodatkowe materiały, karty pracy dla uczniów klas 1, którzy nie potrafią jeszcze czytać. E1-1180

Kursy doształcające z zakresu prowadzenia zajęć z etyki. W pracy z uczniami potrzebne są środki dydaktyczne (podręcznik, ćwiczenia, filmy, plansze itp.). E1-0284

Należy wprowadzić kurs dla nauczycieli po studiach humanistycznych (a nie filozofii), którzy nauczają etyki. Taki kurs miałby na celu przypomnieć główne zagadnienia dotyczące etyki. E1-0803

Organizowanie kursów, szkoleń mających na celu ukazanie różnych form i metod nauczania tego przedmiotu. E1-0561

W wypowiedziach badanych pojawiły się także propozycje, aby:

...organizować co pięć lat kursy doskonalące; przeprowadzać testy, aby zminimalizować liczbę osób stronnicych! E1-1051

Przywrócić kursy kwalifikacyjne w ODN. Studia podyplomowe są za drogie i zbyt obciążające (wiele godzin praktyk, a przecież jesteśmy już nauczycielami nie brak nam warsztatu, ewentualnie wiedzy). Ja od lat biorę udział w świetnych seminariach prowadzonych przez metodyka i to wystarcza. Szkoda, że nie daje pełnych uprawnień do nauczania etyki. E1-0196

Udostępnić możliwość doształcania przez Internet, konsultacje u doświadczonych nauczycieli-metodyków, stworzyć platformę do dyskusji i opracować więcej programów. E1-0380

Podsumowanie

Transformacja ustrojowa na przełomie lat 80. i 90. XX wieku wywołała zmiany społeczne, w tym także w zakresie postaw osobniczych. Wprowadzenie przez rząd religii jako powszechnego przedmiotu nauczania, w odruchu wolności wyboru postaw dla swoich dzieci przez młodych rodziców, przymusiło tenże rząd do wprowadzenia przedmiotu będącego wówczas al-

ternatywą dla przedmiotu religia, a stał się nim przedmiot etyka (a nie, na przykład, nauka o religiach). System edukacyjny stanął przed dylematem: kto powinien uczyć tego przedmiotu?

Metodą prób i błędów, a często także faktów dokonanych, nauczanie etyki zrazu raczkujące zaczęło się rozwijać. Okazało się, iż w tym procesie pojawił się problem braków nauczycieli: braku tradycji zawodu nauczyciela etyki czy braku doświadczeń w kształceniu adeptów tego ważnego dla człowieka fragmentu jego funkcjonowania w społeczeństwie, kształtowania jego postaw, sięgania do najlepszych pokładów humanistyki i wielu innych, co spowodowało pewien impas, nie tylko w szkole. Przedstawione wyniki badań skłaniają do namysłu nad kształceniem nauczycieli etyki, a potem ich doskonaleniem i wspieraniem w pracy pedagogicznej, aby przedmiot nie tylko wypełniał siatkę godzin uczniowskich, ale stanowił istotny element polskiego systemu edukacyjnego i społecznego.

Wypowiedzi nauczycieli pokazują, że byli oni zgodni co do tego, że zdecydowanie należy ugruntować pozycję nauczyciela etyki poprzez odejście od przypadkowości w powierzaniu nauczycielom prowadzenia zajęć z etyki i położenie nacisku na kształtowanie wysokich standardów w zakresie wymogów, jakie ma spełniać nauczyciel etyki.

Nie ulega wątpliwości, że kształcenie, a później doskonalenie nauczycieli z jednej strony nowego, a z drugiej niszowego przedmiotu, jednocześnie takiego, z którym przyszły nauczyciel nie stykał się wcześniej jako uczeń, jest sporym wyzwaniem. Nauczyciele podkreślali, że potrzebna jest im wiedza na poziomie uniwersyteckim, a wszelkie uzupełnienia (wykształcenia) w celu dopełnienia (etatu) nie gwarantują sukcesu. Jednocześnie oczekują oni bardzo systematycznego, planowanego i skutecznego wsparcia, przede wszystkim metodycznego (kursy, poradniki, podręczniki), wsparcia, które będzie rzeczywiście pomocne w jak najlepszej realizacji powierzonego im do realizacji przedmiotu.

Profesja nauczycielska stawia wobec każdego jej przedstawiciela, nie tylko nauczyciela etyki, szczególne wymagania, w tym co do profesjonalizmu, wykształcenia, etyki zawodu, pogłębionej refleksji etycznej i wrażliwości moralnej¹⁴. Wśród rozlicznych kwestii dotyczących nauczyciela, bez względu na to, jakiego przedmiotu uczy on w szkole, nie może zabraknąć związanych właśnie z ich przygotowaniem zawodowym i całościową edukacją oraz z etycznym wymiarem jego pracy. Problematyka ta jest szczególnie istotna, zwłaszcza w stosunku do nauczycieli realizujących przedmiot nauczania, którego historia jest wciąż stosunkowo krótka w porównaniu z innymi przedmiotami w polskiej szkole.

¹⁴ J. Madalińska-Michalak, *Etyka nauczyciela*, [w:] *Etyka. Część II: Filozoficzna etyka życia spełnionego*, red. ks. S. Janeczek, A. Starościc, Lublin 2016, s. 299-324.

BIBLIOGRAFIA

- Edukacja i praca nauczyciela: ciągłość – zmiana – konteksty*, red. J. Madalińska-Michalak, N.G. Piкуła, K. Białożyт, Wydawnictwo „Scriptum”, Seria Biblioteka Instytutu Pracy Socjalnej, Kraków 2017.
- Konarzewski K., *Jak uprawiać badania oświatowe? Metodologia praktyczna*, wyd. 1, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2000.
- Madalińska-Michalak J., *Etyka nauczyciela*, [w:] *Etyka. Część II: Filozoficzna etyka życia spełnionego*, red. ks. S. Janeczek, A. Starościc, Lublin 2016.
- Madalińska-Michalak J., *Teaching of Ethics in Schools in Poland: Main Challenges*, Referat prezentowany podczas konferencji ECER 2017: *Reforming Education and the Imperative of Constant Change: Ambivalent roles of policy and educational research*, Sekcja 27: Didactics – Learning and Teaching, Kopenhaga, 25 sierpnia 2017 roku.
- Madalińska-Michalak J., Jeżowski A., Więsław S., *Etyka w systemie edukacji w Polsce*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017.
- O nową jakość edukacji nauczycieli*, red. J. Madalińska-Michalak, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2017.
- Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z 20.04.1993 r. w sprawie gwarancji wolności sumienia i wyznania (U 12/92; OTK ZU 1993, poz. 9.).
- Pépin L., *Teaching about Religions in European School Systems: Policy issues and trends – NEF Initiative on Religion and Democracy in Europe*, Network of European Foundations, London 2009.
- Robbers G., *Edukacja religijna w systemach szkół publicznych w Europie*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2013.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 14.04.1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych (DzU z 1992 r. nr 36, poz. 155; uwzględniono zmiany: DzU z 1993 r. nr 83, poz. 390; DzU z 2014 r. poz. 478).
- Ustawa z 7.09.1991 r. o systemie oświaty (DzU z 1991 r. nr 95, poz. 425) z kolejnymi nowelizacjami i tekstami jednolitymi (uwzględniono zmiany ujęte w tekstach jednolitych: DzU z 1996 r. nr 67, poz. 329; DzU z 2004 r. nr 256, poz. 2572 ze zm.; DzU z 1998 r. nr 117, poz. 759).